

Onderzoekend werken met visueel beeldmateriaal: een praktijkgerichte invalshoek

Karin Hannes*

C. Mitchell, *Doing visual research*. London: Sage, 2011, 232 pagina's, ISBN 978-1-4129-4582-0 (hbk) \$130,00, ISBN 978-1-4129-4583-7 (pbk) \$ 49,00.

Doing visual research biedt onderzoekers een oriëntatie op de verschillende manieren waarop visuele middelen, zoals fotografie, video, tekeningen en objecten, gebruikt kunnen worden: als een methode om inzicht te verwerven in een complexe sociale of andere realiteit, als een techniek om een bepaald fenomeen weer te geven of als een middel om sociale verandering teweeg te brengen. Mitchell slaagt erin een eerlijk plaatje neer te zetten van haar eigen werk en geeft bruikbare informatie over de verschillende stappen in het onderzoeksproces, van het trainen van de deelnemers aan het onderzoek die het beeldmateriaal zullen aanleveren tot het publiek maken van het resultaat van het onderzoek. Ze schept een zeer realistisch beeld van alle aspecten die overwogen moeten worden, schuwt zelfkritiek niet en toont de lezer de potentiële uitdagingen en moeilijkheden die overwonnen moeten worden. En omdat Mitchell veelvuldig gebruik maakt van anekdotes blijft het boek aangenaam om te lezen.

Complex

Wat het boek van Mitchell complex maakt voor beginnende onderzoekers is de sterke focus op het anekdotische, het verhalende, de voorbeelden uit eigen werk die meteen ook de kern van de tekst uitmaken. Tot een echte classificatie van visuele technieken komt de auteur niet. De technieken komen terloops aan bod. Daardoor lijkt het boek, althans gedeeltelijk, een autobiografisch gehalte te krijgen. Sommige foto's en tekeningen die gebruikt worden als illustratie in het boek zijn tragikomisch en omwille van dit specifieke karakter smaken ze naar meer. Dat doen ze zelfs in die mate dat de lezer geneigd zou kunnen zijn om zich in eerste instantie te laten meevoeren door het illustratiemateriaal en het verhaal dat daarbij bedacht kan worden, om pas daarna terug te keren naar de toelichting in de tekst. Dit moet niet per definitie worden beschouwd als een nadeel. Het geeft de lezer een eerste indruk van wat het betekent om beeldmateriaal te interpreteren en sluit dus naadloos aan bij wat het boek tracht te doen: inzicht geven in hoe beeldmateriaal gebruikt en geïnterpreteerd kan worden. Aan het einde van het boek geeft de auteur een toelichting bij de foto's die door haar gekozen zijn: 'omdat ze op mijn netvlies gebrand zijn'. Hiermee maakt Mitchell duidelijk dat

* Karin Hannes is andragoog en medisch-sociale wetenschapper en werkt als postdoctoraal onderzoeker en lesgever bij het centrum voor methodologie van het pedagogisch onderzoek van K.U. Leuven. E-mail: karin.hannes@ped.kuleuven.be.

het gebruikte illustratiemateriaal niet altijd vanuit een pedagogisch perspectief opgenomen werd, wat de lezer impliciet al wel heeft begrepen.

Bijzonder

Wat het boek van Mitchell bijzonder maakt, is de specifieke aandacht voor de ethische kwesties die deel uitmaken van het werken met beeldmateriaal of artefacten in onderzoek. Ze brengt dit naar voren in de inleiding van het boek. Aan de hand van haar eigen casestudies ontrafelt ze zorgvuldig alle potentiële elementen die door een onderzoeker overwogen moeten worden, zowel met betrekking tot de deelnemers aan het onderzoek die beeldmateriaal verzamelen (in het geval dit niet de onderzoeker zelf betreft), alsook met betrekking tot de mensen of zaken die gefotografeerd worden. Ze maakt dit zeer concreet door een aantal standaardformulieren voor het geven van geïnformeerde toestemming op te nemen in de tekst, die collega-onderzoekers kunnen aanpassen ten behoeve van hun eigen onderzoek. De ethische dimensie van haar werk komt daarna geregeld terug, zodat de lezer aan het einde van het boek een zeer goed beeld heeft van de verwevenheid van het visueel onderzoek en de humane aspecten die daar onlosmakelijk mee verbonden zijn, zoals het moeten vermijden van het in beeld brengen van gezichten van mensen die gefotografeerd worden wanneer men het beeldmateriaal achteraf publiek wil maken, tenzij men daar een expliciete toestemming voor heeft, of de expliciete weigering van mensen om afgebeeld te worden op fotomateriaal verzameld in het kader van een onderzoeksproject rond aids, omwille van het risico op stigmatisering.

Minpunten

Waar Mitchell minder goed in slaagt, is het onderbouwen van haar argument om meer gebruik te gaan maken van visuele methoden. Zo geeft ze bijvoorbeeld aan dat er een grote vraag is vanuit beleidsmakers, geldschietters van onderzoek, burgergemeenschappen, educatieve en andere professionals naar onderzoek dat een verschil kan maken, de vinger op de wonde kan leggen en met gerichte implicaties voor het beleid kan komen. Het boek dat ze aanbiedt, heeft dan als globale intentie om daaraan tegemoet te komen. Ze operationaliseert dat in een van de hoofdstukken door te stellen dat artefacten beschouwd moet worden als 'evidence', net zoals geschreven documenten, interviews en vragenlijsten. Wat gemist wordt is een algemeen overzicht van soorten vragen en soorten doelgroepen waarbij het gebruik van visuele technieken aan te raden is of specifiek overwogen moet worden. Mitchell slaagt er wonderwel in de lezer warm te maken voor het gebruik van visuele methoden. Ze plaatst dit echter volledig binnen het kader van het participatorisch onderzoek, waarin ze zelf actief was en dat voornamelijk gericht is op het in gang zetten van sociale veranderingsprocessen bij maatschappelijk kwetsbare doelgroepen. Dit lijkt te suggereren dat visuele technieken in de eerste plaats toepasbaar zijn binnen dit type onderzoek en voor deze specifieke doelgroepen. De praktische tips die Mitchell aanbiedt, zijn uiteraard bruikbaar voor onderzoe-

kers buiten dit kader die overwegen om visuele technieken in te zetten, maar de titel verraaft die specifieke focus op participatorisch onderzoek geenszins en is met andere woorden enigszins misleidend voor de lezer. Soms mist het boek structuur. Mitchell bespreekt zowel fotografie als video, maar fragmenteert zeer sterk. Ze spreekt bijvoorbeeld halverwege het boek over het waarom van het gebruik van video en komt dan pas op het einde van het boek terug op wat men dan effectief kan realiseren met een camera. Ook de manier van voorstellen van de onderzoeksresultaten wordt op diverse plaatsen in het boek aangekaart en vormt geen samenhangend geheel. Hoofdstuk 8 over het 'kijken naar kijken', waarin de auteur een aantal ervaringen beschrijft van haar onderzoek naar hoe de deelnemers aan haar onderzoek omgaan met beeldmateriaal of het creëren ervan, levert weinig bruikbare informatie op en lijkt enigszins overbodig.

Wat veel aandacht krijgt

Waar Mitchell bijzonder veel aandacht aan besteedt, is de waaromvraag. Ze bespreekt de specifieke redenen die onderzoekers ertoe zouden moeten aanzetten om visuele technieken te gebruiken en doet dit op een weinig gebruikelijke en interessante manier. Mitchell schept een conceptueel kader dat de eigen persoonlijke motieven overstijgt en de lezer op een meer abstract niveau laat nadenken over de mogelijkheden van visuele technieken, door het introduceren van abstracte termen als constructiviteit, reflectie, collectiviteit, convergentie en belichaming. Het gebruik van visuele technieken schept dus onder andere de mogelijkheid om ervaringen te reconstrueren en te bewaren. Het stimuleert reflectie en groepswork bij de deelnemers. Door het gebruik van video verkrijgen we tevens inzicht in hoe de identiteit van een individu of een groep letterlijk wordt 'belichaamd' door de manier waarop men zich gedraagt of de keuzes die gemaakt worden rond wat in beeld moet worden gebracht, zoals bepaalde stereotypen. Op het analytisch niveau gaat de aandacht voornamelijk uit naar het plaatsen van een bepaalde foto of illustratie in een bredere maatschappelijke, sociale of politieke context. Mitchell besteedt bijzonder veel aandacht aan deze context. Hoe men van het ene (met name het concrete) tot het andere (de ecologische context) komt, blijft echter een zwarte doos. De technische details van het werken met het fotomateriaal komen wel ruimschoots aan bod en worden in een soort van stappenplan gegoten, van het scannen van het beeldmateriaal tot aan het creëren van een logboek, en van het waar, wanneer en waarom van het materiaal tot het inlezen ervan in een softwareprogramma.

Conclusie

Het boek van Mitchell is aangenaam om te lezen, mede dankzij het veelvuldig gebruik van voorbeelden, illustratiemateriaal en de verhalen die daarbij horen. Het is enigszins teleurstellend dat er geen concrete handvatten worden aangegeven die de beginnende onderzoeker een soort van kader geven om aan een analyse van visuele data te beginnen, in de mate waarin dit mogelijk is. Desondanks

is het een eerlijk boek dat beklijft, geschreven door iemand die het werken met beeldmateriaal werkelijk doorleefd heeft. Het kan niet anders dan dat het lezen van dit werk een verregaande sympathie en bewondering opwekt voor de manier waarop de auteur zich heeft verdiept in deze methode van onderzoek en de lezer ervoor weet te enthousiasmeren.